

Rodina ako miesto

pre rod, triedu

a politický boj:

príklad domácich

prác

Heidi I. Hartmann

Aj keď v priebehu minulého desaťročia výskumy problematiky rodiny veľmi významnou mierou prispeli k pochopeniu diverzity rodinných štruktúr a vzťahov rodinných jednotiek k rozličným iným aspektom sociálneho života, zdá sa mi, že vo všeobecnosti sa im nepodarilo identifikovať a určiť zdroje konfliktu v rámci rodinného života. Preto aj užitočnosť týchto výskumov pre pochopenie situácie žien bola len veľmi obmedzená. Pretrvávajúce a pružnosť rodinných foriem v samom strede všeobecnej sociálnej zmeny, ktoré boli často v týchto výskumoch veľmi energicky a pôsobivo dokumentované, určite prispeli k tomu, že nás feministky lákalo zvažovať, aké môžu byť záujmy žien na udržiavaní takého typu rodinného života, ktorý sme často chápali ako primárny zdroj útlaku žien. Historické, antropologické a sociologické štúdie typov rodín poukazovali na mnohé spôsoby, ktorými ženy a muži obraňovali rodinnú jednotku, aj napriek nerovnej zodpovednosti a odmene oboch pohlaví v rámci rodinného života. Pretože tieto štúdie nedokázali dostatočne jasne osvetliť rozdiely medzi skúsenosťou žien a skúsenosťou mužov a medzi ich záujmami v rámci rodiny, nedocenili dostatočne niektoré dôležité aspekty sociálnej skutočnosti a potenciálne rozhodujúce zdroje zmeny v rodinách a v spoločnosti, a prehliadli aj to, ako ľudia zápasia tak v rámci rodín, ako aj mimo nich, aby dosiahli svoje vlastné záuj-

my. Myslím si, že mnoho z tých, čo pracovali na týchto štúdiách, zo samého zaujatia o vec, ktoré im bolo spoločné, jednoducho prehliadli veľmi podstatné veci, a to viedlo k pohľadu na rodinu ako na unifikovanú záujmovú skupinu a ako na agensa zmeny, ktorý pôsobí zo svojho samotného vnútra. Historici a historičky rodiny napríklad preskúmavali úlohu rodiny v akumulácii bohatstva, v raste alebo úbytku populácie, v tom, do akej miery vytvára, rozširuje možnosti, alebo nie je schopná zabezpečiť prácu pre nový industriálny systém, ako sprostredkúva sociálne hodnoty novým generáciám a ako vytvára, alebo sa jej nedarí vytvárať enkľavy z nových a ešte nevžitých sociálnych poriadkov. Ustavične si kladli za cieľ umiestňovať rodinu do širšieho sociálneho dejiska. Rozmanitosť uzáverov, ako aj rozpätie interpretácií je obrovské: veľkosť domácnosti sa ustálila pred industrializáciou, počas nej a po nej (Peter Laslett); domácnosť sa zmenšila potom, ako kapitalizmus obmedzil domácu produkciu (Eli Zaretsky); veľkosť domácnosti bola flexibilná, v závislosti od procesov rurálno-urbánnej migrácie a v závislosti od výšky zárobkov v nových industriálnych zamestnaniach, a v skutočnosti sa často zväčšovala (Michael Anderson); industrializácia spôsobila oslobodenie sexualitu a oslobodenie žien (Edward Shorter); kapitalizmus zničil veľké rodiny a vytvoril nukleárnu rodinu (Eli Zaretsky); kapitalistická industrializácia zničila nukleárnu rodinu (Friedrich Engels); nukleárna rodina uľahčila industrializáciu (William Goode); rodina a industrializácia spolupracovali na modernizácii (Tamara Hareven).¹ No aj napriek tejto rozmanitosti spoločné zaoštie na nové dejiny rodiny na základe vzájomného prepojenia rodiny a spoločnosti predpokladá nejakú spoločnú definíciu rodiny. Rodina sa vo všeobecnosti chápe ako sociálna entita, ktorá je zdrojom dynamikkej zmeny, je činiteľom, agansom tejto zmeny spolu s ostatnými „sociálnymi silami“, akými sú napríklad ekonomické zmeny, modernizácia alebo individualizmus.² Takýto názor predpokladá jednotu záujmov medzi členmi rodiny; zdôrazňuje úlohu rodiny ako harmonického celku a má tendenciu nepripúšťať konflikty alebo rozdielne záujmy jednotlivých členov rodiny.³

V tejto štúdii ponúkam názor, že tento fundamentálny koncept rodiny ako aktívneho agensa, v rámci ktorého pôsobia zjednotené názory, je klamlivý, a ponúkam alternatívny koncept rodiny ako miesta *boja*. Podľa môjho názoru rodinu nemožno chápať výlučne alebo predovšetkým ako jednotku, ktorá vznikla na podklade ľúbostného citu alebo pokrvnej príbuznosti, ale ju treba vidieť ako *miesto*, kde sa uskutočňuje produkcia a prerozdelenie. Takto chápaná rodina je miestom, kde sa ľudia, vykonávajúci v rámci týchto procesov rozličné činnosti a majúci rôzne záujmy, často navzájom dostávajú do konfliktu. Nemienim popierať, že rodiny obsahujú silné emocionálne putá a že rodina je mimoriadne dôležitá pre náš psychický život, ani to, že vytvára ideologické normy, ale v rámci ponímania marxisticko-feministických analýz rodiny chcem identifikovať a preskúmať materiálne aspekty rodových vzťahov v rámci rodinných jednotiek.⁴ Preto sa sústredím na charakter práce, ktorú ľudia vykonávajú v rodine, a na

to, do akej miery ovládajú rozdeľovanie produktov svojej práce.

Z marxisticko-feministického pohľadu organizáciu výroby tak v rámci rodiny, ako aj mimo nej formuje patriarchát a kapitalizmus. Súčasná štruktúra spoločnosti je založená na nerovnom rozdelení práce z hľadiska triedy a rodu, čo je zdrojom napätí, konfliktov a zmien. Zdrojom dynamiky našej spoločnosti nie sú ani tak rodinné vzťahy, ale tieto fundamentálne patriarchálne a kapitalistické vzťahy medzi ľuďmi. Jednotlivé podoby rodinných vzťahov sú vlastne do veľkej miery odrazom týchto základných sociálnych síl. Napríklad prerozdelenie, ku ktorému dochádza v rámci rodiny medzi tými, ktorí majú svoje zárobky, a tými, čo ich nemajú, je podmienené delbou práce, ktorá vyplýva z patriarchálnej a kapitalistickej organizácie výroby. Aby som vytvorila schému pre porozumenie fundamentálnej ekonomickej štruktúry tej rodiny, aká je bežná v súčasnej západnej spoločnosti — heterosexuálna nukleárna rodina, ktorá žije v spoločnej domácnosti —, nezaoberám sa v tejto štúdii mnohými reálnymi, veľmi odlišnými spôsobmi, akými v rôznych obdobiach a oblastiach rôzne rasy a etnické skupiny štruktúrujú a žijú svoj rodinný život. Svoj pohľad som takto obmedzila preto, aby som mohla zdôrazniť ani nie tak harmonické vzťahy medzi jednotlivými členmi rodiny, ako skôr potenciál konfliktu, a to predovšetkým medzi ženami a mužmi.

V prvej časti tejto štúdie sa zaoberám úlohou rodiny ako miesta pre výrobu a prerozdelenie a uvažujem o interakcii medzi rodinou a štátom a o zmenách vo vzťahoch medzi rodinou a štátom. V druhej časti používam príklad domácich prác na ilustráciu rozdielov medzi materiálnymi záujmami jednotlivých členov rodiny, ktoré sú zapríčinené ich rozdielnymi vzťahmi k patriarchátu a kapitalizmu. Pretože podľa môjho tvrdenia jednotliví členovia rodiny majú veľmi často rozdielne záujmy, môže byť zavádzajúcim tvrdenie mnohých historikov rodiny, že „rodina“ ako jednotka presahuje alebo zahŕňa kapitalizmus, industrializmus alebo štát samotný. Skôr je to tak, že ľudia — muži a/alebo ženy, dospelí a/alebo deti — rozličnými spôsobmi využívajú rôzne podoby rodiny. Môžu používať svoje „rodinné“ väzby alebo pokrvné vzťahy a svoje miesto v rodine pri rozličných projektoch — pri hľadaní práce, pri budovaní odborových organizácií, pri zápase o vyššie mzdy, pri kúpe domu, pri požičiavaní auta alebo pri spoločnej starostlivosti o deti —, no ani tak nekonajú iba ako členovia rodiny, ale aj ako príslušníci a príslušníčky rodových kategórií, ktorí a ktoré majú špecifické vzťahy k delbe práce, ako je organizovaná v rámci kapitalizmu a v rámci patriarchátu.

Viaceri historici a historičky rodiny a iní odborníci a odborníčky zdokumentovali napätia medzi domácnosťami a svetom mimo nich, čo naznačuje, že domácnosti sa správajú ako entity s unifikovanými záujmami, ktoré sú postavené do opozície voči iným entitám. Tento paradox je však iba zdanlivý, pretože aj keď jednotliví členovia rodiny majú rozdielne záujmy, ktoré vyplývajú z ich vzťahov k produkcii a prerozdeleniu, tieto isté vzťahy zároveň zaisťujú ich vzájomnú závislosť. Napríklad tak manželka, ktorá nepracuje za mzdu, ako aj manžel, kto-

rý pracuje za mzdu, majú spoločný záujem na výške mzdy, na efektívnosti materiálneho vybavenia potrebného na varenie a na kvalite vzdelania ich detí. Avšak tie isté historické procesy, prostredníctvom ktorých sa domácnosti dostali do opozície voči štátu (ale aj do partnerstva s ním), zároveň rozšírili moc mužov v domácnostiach, takže sa stali hlavami rodín, a zvýšili napätie v rámci domácností.

Príklady napätí a konfliktov, ktoré zaťahujú rodinu do zápasu, sú prezentované v tabuľke č. 1. Rodina môže byť miestom vnútorného boja o záležitosti, ktoré sa týkajú produkcie a prerozdelenia (domáce práce, mzda). Rodina môže byť zároveň základňou pre boj niektorých jej členov proti väčším inštitúciám ako napríklad štátnym spoločnostiam. Bude sa naďalej variť doma, alebo tento spôsob do veľkej miery prekonajú zariadenia rýchleho občerstvenia („fast food“)? Bude starostlivosť o deti naďalej záležitosťou rodičov, alebo ju bude zabezpečovať štát mimo domu? Takéto otázky sú signálmi napätí okolo toho, čo bude v budúcnosti miestom produkcie. Na protesty proti daniam, ktoré sa krútia okolo toho, kto má rozhodovať o tom, ako sa budú prerozdelené zdroje rodiny, sa môžeme dívať ako na príklad boja o prerozdelenie medzi rodinami a štátom. V tejto štúdii mám v úmysle zamerať sa hlbšie iba na jeden zdroj konfliktu — na domáce práce — a problémov okolo napätí v ostatných oblastiach sa dotknem len letmo. Ako je tomu pri všetkých typológiách, kategórie, ktoré tu ponúkam, nie sú v skutočnosti tak striktné ohraničené a nemožno ich celkom oddeliť. Skôr predstavujú rozdielne aspekty toho istého javu; výroba a prerozdelenie sú vo vzájomnom vzťahu podobne ako boje, ktoré sa odohrávajú vo vnútri rodiny i mimo nej.⁵

Tabuľka č. 1

Konflikty, ktoré sa týkajú rodiny

Zdroje konfliktu	Konflikty v rámci domácnosti	Konflikty medzi domácnosťami a väčšími inštitúciami
Otázky výroby	<i>Domáca práca:</i> Kto ju vykonáva? Ako? Podľa akých štandardov? Majú ženy pracovať za mzdu mimo domu, alebo pre mužov doma?	<i>Produkcia domácnosti verus produkcia organizovaná kapitálom a štátom:</i> Zariadenia rýchleho občerstvenia, alebo doma varené jedlá? Spoločná starostlivosť rodičov o deti, alebo štátom regulované centrá starostlivosti o deti?
Otázky prerozdelenia	<i>Mzda:</i> Ako sa peniaze majú minúť? Kto o tom rozhoduje? Má sa manželova mzda míňať na jeho luxus, alebo na potreby rodiny?	<i>Dane:</i> Kto rozhodne o tom, ako používať zdroje, ktoré vyprodukovala rodina? Členovia rodiny, alebo predstavitelia štátneho aparátu?

Dovoľte mi začať citátom z Engelsa, ktorý sa zaslúžene stal notoricky známym: „Podľa materialistického ponímania posledným rozhodujúcim činiteľom v dejinách je produkcia a reprodukcia bezprostredného života. Ale táto produkcia a reprodukcia je zasa dvojakého druhu. Je to jednak produkcia existenčných prostriedkov, potraviny, šatstva, bývania a nástrojov potrebných pre túto výrobu; jednak produkcia samých ľudí, zachovanie rodu. Spoločenské zriadenia, v ktorých ľudia určitého historického obdobia a určitej krajiny žijú, sú podmienené obidvoma druhmi produkcie.“⁶

Engelsovi a neskôr Marxovi sa nepodarilo premyslieť tento duálny projekt do dôsledkov. Koncept výroby musí zahŕňať tak produkciu „vecí“ alebo materiálnych potrieb, ako aj „produkciu“ ľudí, alebo presnejšie produkciu ľudí, ktorí majú určité atribúty, ako napríklad rod. Marxistický vývoj konceptu produkcie sa však zamerával predovšetkým na výrobu vecí. Gayle Rubin mimoriadnym spôsobom rozšírila naše chápanie toho, akým spôsobom sú ľudia produkovaní cez vlastnú identifikáciu so „systémom pohlavia/rodu“ ako „sústavou systémov, prostredníctvom ktorých spoločnosť transformuje biologickú sexualitu do produktov ľudskej aktivity a v ktorých sú tieto transformované sexuálne potreby uspokojované“⁷. Táto sústava systémov, ktorá reprodukuje druhy — a rovnako aj rod —, je fundamentálne sociálna. Biologický fakt sexuálnych rozdielov sa v rozdielnych spoločnostiach interpretuje rozličnými spôsobmi; biológia je vždy sprostredkovaná spoločnosťou.⁸

Z ekonomického hľadiska sa dá o utváraní rodu uvažovať ako o tvorbe delby práce medzi pohlaviami, ako o tvorbe dvoch kategórií pracovných síl, pričom príslušníci oboch týchto kategórií sa navzájom potrebujú.⁹ V našej spoločnosti delba práce medzi pohlaviami znamená, že muži sú angažovaní predovšetkým v platenej práci mimo domácnosti a ženy zasa predovšetkým v produkcii v domácnosti; muži a ženy, žijúci v spoločných domácnostiach, spoločne tvoria zdroje. Taká podoba rodiny, ako ju poznáme, kde sú muži v hierarchii rodových vzťahov oproti ženám vo výhodnejšej pozícii, je jednoducho jedným z možných štruktúrovaní tejto ľudskej aktivity, ktorá tvorí rod; preskúmali sa však aj mnohé ďalšie možnosti usporiadania tohto spoločstva.¹⁰

Aj keď súčasná feministická psychoanalytická teória zdôrazňuje vzťahy medzi deťmi, matkami a otcami v typických nukleárných rodinách a spôsoby, ktorými tieto vzťahy fundamentálne tvarujú osobnosť podľa rodových línií a zachovávajú hierarchiu rodových vzťahov, musíme si uvedomiť, že rodové vzťahy hlboko prenikajú do všetkých aspektov sociálneho života.¹¹ Predovšetkým, tvorba a zachovávanie hierarchických rodových vzťahov nezávisí iba od rodinného života, ale rozhodnou mierou aj od organizácie ekonomickej produkcie, produkcie tých materiálnych potrieb, o ktorých hovoril Engels. Kým osobnosť dieťaťa je do istej miery for-

movaná tým, kto je jeho matkou, ako aj vzťahmi s ostatnými, vzťahy dieťaťa k ostatným sú produktmi všetkých sociálnych systémov, do ktorých sa dostáva, nie iba tých, ktoré sa dajú zjavne vypozerovať v rámci domácnosti. Tieto systémy a mechanizmy sú tvorené kolektívne a kolektívne sú aj udržiavané. „Závislosť“ je psychologickým, a zároveň aj politicko-ekonomickým vzťahom. Mužmi dominované odbory a profesionálne zoskupenia napríklad vylúčili ženy z kvalifikovaných zamestnaní a obmedzili ich príležitosti na to, aby mohli byť sebestačné. Podobne aj zákaz interrupcií znovu posilňuje závislosť žien od mužov. Takýmto a inými spôsobmi, z ktorých mnohé sú podobne inštitucionalizované, sú muži ako skupina schopní udržiavať nad ženskou pracovnou silou kontrolu, a tým si udržiavajú svoju nadvládu. Kontrola nad ženskou pracovnou silou je pákou, ktorá umožňuje mužom profitovať z toho, že ženy im poskytujú osobný servis a servis v domácnosti, k čomu patrí aj fakt, že muži sú oslobodení od starostlivosti o deti a od mnohých ďalších nepríjemných úloh tak v rámci domácnosti, ako aj mimo nej, pričom usporiadanie nukleárnej rodiny, ktorá je založená na monogamnom a heterosexuálnom manželstve, je inštitucionálnou formou, ktorá zjavne túto kontrolu nad ženami posilňuje.¹² Materiálna základňa patriarchy je mužská kontrola ženskej práce; tak v domácnosti, ako aj na trhu práce z delby práce medzi rodmi profitujú skôr muži.

V kapitalistickom systéme sa produkcia materiálnych potrieb odohráva do veľkej miery mimo domácnosti, v obrovských podnikoch, kde výrobné zdroje vlastní kapitalisti. Väčšina ľudí, ktorá nemá nijaké vlastné výrobné zdroje, nemá inú možnosť, ako ponúknuť svoju pracovnú silu výmenou za mzdu. Kapitalisti si privlastňujú nadhodnotu, ktorú tvoria pracovníci nad a mimo hodnotu vyjadrenú v ich mzde. Jednou z hlavných hnacích síl v našej spoločnosti je tá, ktorá vyplýva z tohto výrobného procesu: tí, čo pracujú za mzdu, sa snažia podržať si toľko kontroly nad podmienkami svojej práce a nad produktmi svojej práce, ako je to len možné, a kapitalisti, hnaní súťaživosťou a potrebami procesu akumulácie, hľadajú spôsoby, ako odňať pracovníkom možnosť kontroly, a tak zvýšiť nadhodnotu.¹³ Ľudia si za mzdu kupujú tovary, ktoré potrebujú k svojmu životu. Keď sú tieto tovary v domácnosti, transformujú sa tak, aby sa dali použiť v produkovani ľudí a ich reprodukci. V našej spoločnosti, ktorá je organizovaná na základe patriarchy, ako aj na základe kapitalizmu, sú v dôsledku delby práce medzi pohlaviami na základe rodu muži primárne zodpovední za platenú prácu a ženy sú primárne zodpovedné za produkciu, ktorá sa odohráva v domácnosti. Tá časť produkcie odohrávajúcej sa v domácnosti, ktorá sa nazýva domáce práce, spočíva predovšetkým v zaobstarávaní tovarov a v ich premieňaní do potrebnej podoby. Napríklad obliečky za musia kúpiť, navliecť na posteľ, po spaní vždy znovu upratať, musia sa prať, rovnako ako potravu treba nakúpiť, očistiť, uvariť a podávať v podobe jedla. Produkcia v domácnosti zahŕňa aj biologickú reprodukciu ľudí a tvorbu ich rodu, ako aj starostlivosť o nich prostredníctvom domácej práce. V pracovnom procese produkcie a

reprodukcie ľudí vzniká v rámci produkcie v domácnosti ďalšia veľmi základná hnacia sila našej spoločnosti. Systém výroby, v ktorom žijeme, nemožno pochopiť bez odvolania sa na produkciu a reprodukciu tak tovarov — či už v továrňach, strediskách služieb alebo na úradoch —, ako aj ľudí v domácnostiach. A hoci žiaden typ produkcie nemôže byť sebareprodukujúci, všetky sa spolu podieľajú na tvorbe a obnovovaní našej existencie.¹⁴

Toto patriarchálne a kapitalistické usporiadanie produkcie si nutne vyžaduje prostriedky prerozdelenia. V dôsledku triednej a rodovej delby práce nemá každý priamy prístup k ekonomickým prostriedkom na prežitie. Schematický pohľad na rozvoj kapitalizmu v západných spoločnostiach naznačuje, že kapitalizmus si vo všeobecnosti našiel živnú pôdu v takých spoločnostiach, kde sa produkcia a prerozdelenie odohrávali do veľkej miery v domácnostiach a vo vidieckych sídlach; aj keď kapitalizmus väčšiu časť produkcie z domácnosti odsunul, nezničil všetky tradičné spôsoby, ktorými bola produkcia a prerozdelenie organizované. V predindustriálnych domácnostiach ľudia nielen vyrábali, ale produkty práce aj navzájom spolu zdieľali (okrem mimoriadnych povinností, ako napríklad odovzdávanie feudálnych čiastok), a to podľa ustanovených patriarchálnych vzťahov, založených na autorite. V období jednoduchej kapitalistickej akumulácie museli kapitalisti odcudziť výrobné zdroje, aby mohli ovládnuť a kontrolovať ľudí, ktorí boli pripútaní k pôde, a tak nastoliť kapitalistický spôsob produkcie, založenej na „slobode“ platenej práce. Robotníci mohli „slobodne“ pracovať pre kapitalistu, pretože nemali nijaké iné prostriedky na existenciu, a tak boli odkázaní na mzdu, aby si potom mohli od kapitalistov kúpiť to, čo predtým produkovali v domácnostiach a vo vidieckych sídlach a čo si medzi sebou vymieňali.

S rozvojom kapitalistického spôsobu výroby došlo k tomu, že starí, mladí a ženy, ktoré mali deti v útlom veku, sa na ekonomickej produkcii zúčastňovali menej a stali sa závislými od tých, ktorí pracovali za mzdu, predovšetkým od dospelých mužov. Avšak ľudia naďalej žili v domácnostiach, aby tam reprodukovali svoj druh a aby prerozdeleni zdroje. Domácnosti sa stali predovšetkým jednotkami, kde sa vytvárala zásobáreň príjmu, a nie jednotkami, kde by sa príjem tvoril.¹⁵ Dovtedy ustanovená patriarchálna delba práce, v ktorej muži ťažili z práce žien, pokračovala v kapitalistickom usporiadaní vzťahov, kde sa muži stali predovšetkým pracujúcimi za mzdu, a naďalej si ponechali výhodu osobných služieb svojich manželiek, pretože ženy sa stali predovšetkým „ženami v domácnosti“.¹⁶ Uchovala sa aj vzájomná závislosť mužov a žien, ktorá vychádza z delby práce ustanovenej na základe rodu. Kapitalizmus potrebuje, aby domácnosť bola zásobárňou príjmu, miestom, kde dochádza k prerozdeleniu medzi mužmi a ženami, a táto potreba vyrastá najmä z patriarchálnej delby práce. Prítom je to práve táto funkcia zásobárne príjmu, ktorá umožňuje, aby sa domácnosť chápala ako jednotka s rovnakými záujmami, a to aj napriek tomu, že jednotliví členovia rodiny majú k produkcii veľmi rozdielne vzťahy. Práve v dôsledku delby práce medzi členmi

rodiny je nejednotnosť zakomponovaná do rodiny a je neodmysliteľným základom „jednoty“ rodiny. Nedávne, často špekulatívne, antropologické a historické výskumy tým, že sa zameriavali na vývoj domácnosti a ich úlohu, akú zohrávali v politických arénach, prispeli k môjmu chápaniu rodiny ako stelesneniu tak jednoty, ako aj nejednotnosti. Stručne povedané, tieto výskumy naznačujú, že status žien poklesol po tom, ako sa politické inštitúcie zdokonalili natoľko, že sa z nich stal štátny aparát, hoci súvislosť medzi oboma javmi nie je celkom jasná.¹⁷ Jednou možnou súvislosťou je, že proces formovania štátu zväčšil a upevnil moc mužov, ktorí sa takto stali hlavami „svojich“ domácností. Záujem štátu povýšiť domácnosti na politické jednotky vychádzal z potreby štátu oslabiť predchádzajúci politický aparát, ktorý bol založený na pokrvnom príbuzenstve. V predštátnych spoločnostiach robili príbuzenské skupiny zásadne politické a ekonomické rozhodnutia — ako deliť zdroje, aby sa zabezpečil blahobyt pre všetkých, ako pravidelne prerozdelenie pôdy, ako urovnávať spory, ako budovať nové osídlenia. Štát postupne tieto funkcie prevzal na seba.

Viana Muller napríklad predpokladá, že v procese formovania sa štátu, ktorý sa v Anglicku a vo Walese odohrával približne medzi 8. a 15. storočím, sa vládcovia, ktorí sa vtedy začali objavovať, pokúšali upevniť svoju moc voči rodinným klanom tak, že sa snažili získať lojalitu mužov z konkrétneho klanu. Jedným zo spôsobov, akým to pravdepodobne mohli robiť, bolo, že dovoľovali mužom z klanu, aby si uzurpovali nejakú časť nadvlády nad klanom, najmä vlastníctvo pôdy a moc nad ženami a deťmi.¹⁸ Z tohto pohľadu je možné vnímať rodinu, ktorej hlavou je muž, ako „výtvor“ štátu. George Duby píše, že okolo roku 1250 bola domácnosť všade v západnej spoločnosti základom daňového systému.¹⁹ Lawrence Stone tvrdí, že záujmy štátu sa dosahovali prostredníctvom autoritárskej štruktúry domácností, pretože sa všeobecne verilo, že úcta a poddajnosť, ktorú členovia domácnosti preukazovali hlave rodiny, sa priamo prenášala na kráľa: „Moc kráľa a moc hlavy rodiny v 16. storočí rástla paralelne. Štát podporoval patriarchálnu nukleárnu rodinu a bol nepriateľský voči širokým príbuzenským rodinným klanom; tá prvá bola pilierom a tá druhá hrozbou pre jeho vlastnú vzrástajúcu sa moc.“²⁰

Ako píše Elizabeth Fox-Genovese, autoritatívny systém nového národného štátu bol nezlučiteľný s rozmáhajúcim sa kapitalizmom a Lockov koncept autority odvodený od jednotlivca pomohol vytvoriť novú legitimujúcu ideológiu štátu: táto teória predpokladá majetných jednotlivcov. Ak chcel Locke zachovať logickú koherenciu svojej teórie, musel presadzovať autoritu všetkých jednotlivcov, vrátane žien a detí. No odsunutím rodiny z politickej sféry, prinajmenšom v ideologickom slova zmysle, neskorší teoretici rozpor medzi povýšením statusu žien na status jednotlivca a zachovaním patriarchálnej autority vyriešili. Rodina sa stala súkromným miestom, ani na chvíľu sa nemala stať miestom pre politiku sociálnej výmeny, a záujmy rodiny vo svete reprezentovala výlučne hlava rodiny.²¹ Ideológia individualizmu zvýraznila politickú dôležitosť mužov mimo domácnosti, a tým posilnila patriarchát v domácnosti. Do-

končila tak legitimizáciu mužskej verejnej moci, ktorá sa začala v procese tvorby štátu.

No aj keď sa domácnosť, a najmä muž v rámci tejto domácnosti, stala v tomto ohľade zástupcom štátu proti kolektívnosti organizovanej pokrvnosťou, zároveň zostala aj poslednou baštou pokrvných pút. Dokonca aj nukleárna domácnosť púta navzájom svojich členov prostredníctvom manželstva, rodenia detí a ustanovovania pokrvného príbuzenstva. Tieto putá k ostatným mimo domácnosti (aj keď v oveľa obmedzenejšej miere než v minulosti), spojené so vzájomnou závislosťou členov domácnosti, ktoré vyplývajú z rozličných vzťahov k produkcii, stále ešte tvoria pre členov domácnosti základňu pre spoločné záujmy zoči-voči štátu a ostatným vonkajším silám. Členovia domácnosti naďalej robia rozhodnutia o tom, kam budú plynúť mzdy, spoločne sa starajú o závislých členov domácnosti, zapájajú sa do platenej práce, majú spolu deti, ale je dôležité uvedomiť si, že v rámci domácnosti, ako aj mimo nej disponujú muži väčšou mocou. Preto pozerá sa na domácnosť ako na jednotku, ktorá sa spoločne rozhoduje napríklad o tom, ako disponovať svojou dostupnou pracovnou silou tak, aby sa maximálne vychádzalo v ústrety záujmom všetkých jej členov (implicitne predpokladaný postup tých historikov a historičiek, ktorí a ktoré hovoria o stratégiách rodiny a o prispôbeniach sa jednotlivých členov, a explicitný postup ostatných), zahŕňa realitu tak kapitalistických, ako aj patriarchálnych vzťahov produkcie, do ktorých je každá domácnosť zapletená.²² Vzájomná závislosť v nijakom prípade nevylučuje možnosť útlaku. Ženy a muži nie sú v domácnosti o nič menej vzájomne závislí, ako sú robotníci a kapitalisti, alebo otroci a otrokári. V prostrediach, ktoré sú už principiálne donucovacie (ako sú patriarchát a kapitalizmus), sú pojmy výber a prispôbenie nevyhnutne chybné, tak ako aj viera, že robotníci a kapitalisti alebo muži a ženy majú rovnaké záujmy. To však neznamená, že *nemôže* dôjsť k súladu.

Domáce práce

Niektorí pozorovatelia tvrdia, že rodina už viac nie je miestom, v ktorom by muži uplatňovali svoju moc. Ak patriarchát podľa týchto teoretikov vôbec ešte existuje, tak iba na neosobnej, inštitucionálnej rovine. Pre niektorých analytikov, ktorí vychádzajú z marxistickej tradície, neúprosny pokrok kapitalizmu eliminoval patriarchát v rámci rodiny, a dokonca umožnil vznik ženského hnutia, pretože oslabil patriarchálnu moc natolko, aby sa ženy mohli s ňou priamo konfrontovať.²³ Chcem však ukázať, že aj keď kapitalizmus do istej miery posunul centrum moci, rodina naďalej zostáva v prvom rade arénou, v ktorej muži uplatňujú svoju patriarchálnu moc nad ženskou prácou. V tejto časti skúmam niektoré empirické zistenia týkajúce sa času, ktorý strávia pracami v domácnosti manželka a manželka, aby som toto tvrdenie obhájila. Som presvedčená, že čas strávený pri

domácich prácach, ako aj ostatné ukazovatele práce v domácnosti možno veľmi dobre využiť na to, aby sme zistili, kto má v domácnosti akú moc.

Kto a ako vykonáva väčšinu domácich prác?

V ostatných rokoch vzniklo množstvo štúdií, ktoré merali čas strávený domácimi prácami, ale aj inými aktivitami ako napríklad platená práca alebo odpočinok. Tieto štúdie vo všeobecnosti zahrňujú záznamy respondentiek a respondentov, ktoré a ktorí mali čas strávený rôznymi aktivitami vyjadriť konkrétnymi časovými intervalmi (napríklad pätnásť minút) za jeden alebo dva dni. Najpodrobnejšie a najobsiahlejšie analyzované údaje o čase strávenom domácimi prácami v Spojených štátoch amerických sú tie, ktoré v rokoch 1967 a 1968 zozbierali Kathryn Walker a Margaret Woods na vzorke 1296 manželských dvojíc v meste Syracuse v štáte New York.²⁴ Časové rozvrhy boli zhromaždené aj na reprezentatívnej vzorke rodín v piatich mestách Spojených štátov amerických v rokoch 1965 a 1966 ako súčasť Mnohonárodného porovnávacieho výskumu časového rozvrhu.²⁵ Výskumné centrum na Univerzite v Michigane zozbieralo údaje pre reprezentatívne celoštátne vzorky rodín a jednotlivcov za roky 1965 a 1966 a za rok 1975.²⁶ Neskôr vznikli celé série menších výskumov.²⁷ Štúdie sú síce veľmi rozdielne v takých procedúrach zberu dát ako vzorky (celoštátne verzus lokálne, manželské dvojice verzus jednotlivci) a v spôsobe vyhodnocovania výsledkov (rozhovory verzus príklady; súčasné vyhodnocovanie výsledkov verzus retrospektívne vyhodnocovanie), ich zistenia sú však nápadne zhodné a podporujú veľmi jasné závery o tom, kto a ako vykonáva väčšinu domácich prác.²⁸ Pretože Walker a Woods analyzovali svoje údaje tak zo široka, budeme sa tu opierať o ich zistenia.

Ženy, ktoré nemajú platené zamestnanie mimo domu, strávia povinnosťami v domácnosti viac ako päťdesiat hodín týždenne; patrí sem príprava jedál, spratanie zo stola a umývanie riadu, pranie a žehlenie, upratovanie, starostlivosť o deti a ostatných členov rodiny, nakupovanie, vedenie záznamov o účtoch. Walker a Woods zistili, že 859 pracovníčok v domácnosti na plný úväzok (zvyčajne označovaných ako „domáca“ alebo „žena v domácnosti“) pracovalo v priemere päťdesiatšesť hodín za týždeň. Podľa údajov manželiek ich manželka strávili týždenne domácimi prácami okolo jedenásť hodín za týždeň a deti v priemere také isté množstvo.²⁹ Výskum celoštátnej vzorky 700 žien v rokoch 1965 a 1966 zistil, že 357 pracovníčok v domácnosti na plný úväzok pracovalo v priemere 55,4 hodiny za týždeň.³⁰ Podľa týchto výskumov objemu času stráveného domácimi prácami je produkcia v domácnosti zjavne väčšia než plný platený úväzok.

Spôsob, akým sa mení čas strávený domácimi prácami podľa toho, ako vzrastajú požiadavky na čas jednotli-

vých členov rodiny, je dobrým indikátorom toho, ako patriarchát účinkuje v domácej sfére, prinajmenšom vo vzťahu k domácim prácam. Veľa sa hovorilo o tom, že vzrastajúca participácia žien na zamestnanosti môže mať potenciálne vyrovnávajúce účinky: keď ženy majú svoj plat, môžu nadobudnúť viac moci tak v rámci rodiny, ako aj mimo nej. Lenže výskumy zaoberajúce sa podielom času venovaného domácim prácam ukazujú, že manželka tých žien, ktoré pracujú za mzdu, nestrávia viac času domácimi prácami než tí manželka, ktorých manželky za mzdu nepracujú. Údaje, ktoré Walker a Woods zozbierali v rodinách v Syracuse, ukazujú, že čím väčší počet hodín ženy pracujú za mzdu, tým menej hodín strávia domácimi prácami, ale tým dlhšie sú ich pracovné týždne. Pracovný týždeň žien, ktoré pracovali za mzdu tridsať alebo viac hodín týždenne, mal v konečnom dôsledku v priemere sedemdesiatšesť hodín, do ktorých patrilo aj v priemere tridsaťtri hodín strávených týždenne domácimi prácami. Zato muži, ktorých manželky mali najdlhšie pracovné týždne, mali najkratšie pracovné týždne (pozri graf č. 1). Nedostatok odzvy zo strany mužov — v zmysle ich podielu na domácich prácach — na zvýšený počet hodín platenej práce u žien ukázali aj údaje podielu času stráveného domácimi prácami z výskumu miest v dvanástich priemyselných krajinách, ktoré boli zozbierané v rámci projektu mnohonárodného porovnávacieho výskumu podielu času venovaného domácim prácam v rokoch 1965 a 1966. Vo všetkých krajinách manželky pracujúce za mzdu pracovali denne podstatne viac hodín ako manželka alebo ženy v domácnosti na plný úväzok. Zamestnané manželky tiež strávili podstatne viac času zo svojho voľného času v domácnosti (dvojnásobok času týždenne), kým ich manželka, a dokonca ženy v domácnosti na plný úväzok mali víkendy vyhradené na svoj voľný čas.³¹ Tieto výskumy potvrdzujú aj dve ďalšie štúdie, jedna na vzorke 300 dvojíc vo Vancouveri v roku 1971 a druhá na vzorke 3500 dvojíc v Spojených štátoch amerických v roku 1976.³²

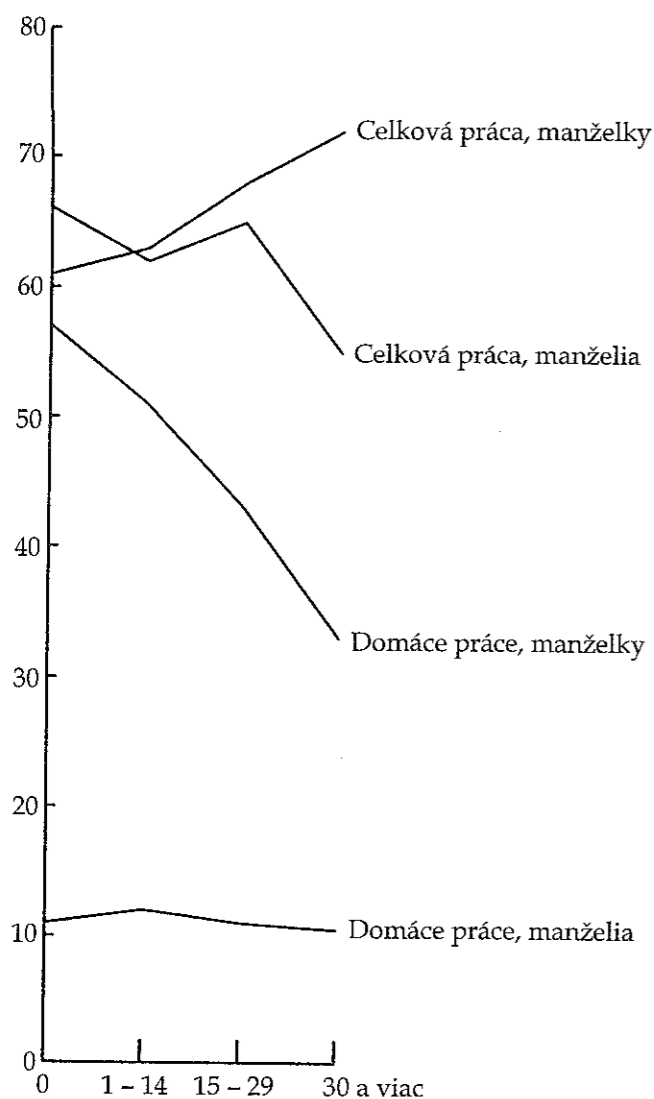
Pohľad na povinnosti vykonávané manželkami a manželkami, ako aj na čas strávený týmito povinnosťami, nám pomáha porozumieť bremenu domácich prác. Meisner spolu so svojimi spolupracovníkmi zisťovali podiel manželov a manželiek na rozličných povinnostiach v domácnosti na vzorke 340 dvojíc a prišli k záveru, že iba 26 % manželov uvádza, že trávi vôbec nejaký čas upratovaním (a to jeden z dvoch dní, či už jeden pracovný deň, alebo jeden deň víkendu), kým upratovaniu sa venuje 86 % ich manželiek, ako aj to, že 27 % manželov trávi 2,5 hodiny za týždeň varením, kým 93 % manželiek varí týždenne 8,5 hodiny. Iba sedem z 340 manželov uviedlo, že sa venuje praniu alebo žehleniu, ale takmer polovica manželiek sa týmto činnostiam venuje.³³ Meisner a jeho spolupracovníci z toho vyvodzujú: „Tieto údaje poukazujú na to, že väčšina vydatých žien pravidelne a denne vykonáva nutnú a časovo mimoriadne náročnú prácu v domácnosti. Čo sa týka mizivého a veľmi úzko výberového prispievania ich manželov k týmto prácam, môžu tieto manželky predpokladať, že to tak zostane do konca ich života.“³⁴ Walker a Woods skúmali percento dní, ktoré podľa vlastných výpovedí manželky a manželka, ako aj ostatní

členovia domácnosti strávia rozličnými povinnosťami v rámci domu, a prišli napokon k záveru, že kým manželka zamestnaných žien participujú na domácich prácach častejšie než manželka žien, ktoré nepracujú za mzdu, a to v rámci všetkých povinností, ktoré sa v domácnosti vyskytujú, ich príspevok z hľadiska času stráveného týmito prácam je aj tak malý.³⁵ Treba teda napokon priznať, že manželka žien, ktoré pracujú za mzdu, vykonávajú viac domácich prác a zúčastňujú sa na nich častejšie, ale aj tak je tento ich príspevok zanedbateľný.³⁶ Ženy zjavne nie sú vo väčšine prípadov schopné premeniť svoje mzdy do podoby menšieho týždenného pracovného zaťaženia, ani pomôcť si tak, že by namiesto vykonávania úmornej práce nakupovali dostatočne náhradné produkty alebo by zaplatili za to, aby prácu v domácnosti vykonal niekto iný, alebo si zabezpečili, aby ich manželka vykonávali výrazne väčší objem domácich prác. Ak by neexistoval patriarchát, mohli by sme predpokladať zistenie, že v domácnosti si jej členovia rovnomerne delia platenú prácu aj prácu v domácnosti, ale nič také sme nespozorovali.

Bremeno domácej práce podstatne rastie, keď sú v rodine veľmi malé deti, alebo keď je v rodine viac detí. Zo štúdie Walker a Wood je jasné, že v oboch týchto prípadoch sa pracovný týždeň manželky rozširuje, aby mohla vyhovieť všetkým potrebám rodiny, kým pracovný týždeň manžela zostáva rovnaký. V rodinách s dieťaťom do jedného roka strávi typická žena v domácnosti na plný úväzok takmer sedemdesiat hodín za týždeň pracami v domácnosti, takmer tridsať z toho starostlivosťou o rodinu (predovšetkým o malé dieťa). Typický manžel strávi takouto starostlivosťou o rodinu, presnejšie o malé dieťa, päť hodín týždenne, ale o tento čas sa skrátí jeho čas strávený ostatnými prácami v domácnosti, takže celkový čas, ktorý strávi pracami v domácnosti, nevrastie. Keď bola manželka zamestnaná na pätnásť alebo viac hodín týždenne, priemerný manžel strávil o dve hodiny týždenne viac starostlivosťou o dieťa a jeho čas trávený domácimi prácami vzrástol na dvadsať hodín (v porovnaní s dvanástimi hodinami manžela, ktorého manželka pracovala za mzdu mimo domu menej hodín týždenne). Avšak zároveň jeho zamestnaná manželka strávila viac ako päťdesiat hodín domácimi prácami, pričom takmer dvadsať z toho starostlivosťou o deti. Ako vidno z grafu č. 2, celkový čas zamestnanej manželky, strávený v prítomnosti malých detí, sa podstatne zväčšuje, kým čas manžela strávený rovnako sa zväčšuje iba nepatrne. Údaje z výskumu z roku 1976, konanom na celoštátnej vzorke okolo 3500 amerických manželských dvojíc, potvrdil, že ženy, ktoré majú (vzhľadom na väčší počet detí) viac povinností, venujú domácim prácam viac času, pričom fakt väčšieho počtu detí nijako neovplyvnil množstvo času, ktorý týmto prácam venujú ich manželka (pozri graf č. 3).³⁷

Graf č. 1

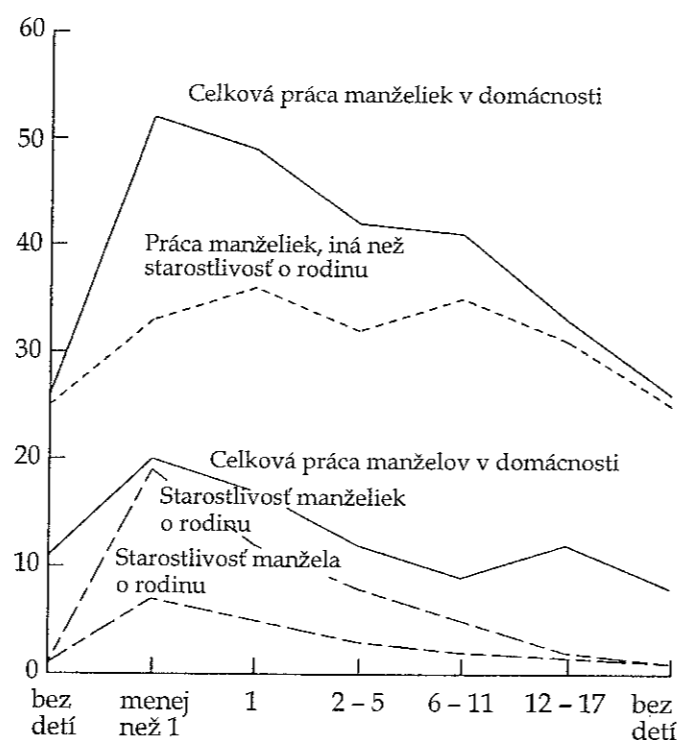
Hodiny za týždeň (manželky s plateným zamestnaním)

Čas strávený domácimi prácami a celkovou prácou u manželiek a u manželov na vzorke 1296 rodín v meste Syracuse, štát New York v rokoch 1967-1968. Podľa údajov Kathryn E. Walker a Margaret E. Woods, spracovaných do štúdie: *Time Use: A Measure of Household Production of Family Goods and Services* (Využitie času: podiel domácej produkcie na tvorbe rodinných služieb a iných ziskoch). American Home Economics Association Washington, D.C. 1976, s. 45; Kathryn E. Walker: *Time-Use Patterns for Household Work Related to Homemakers' Employment* (Vzorke využitia času v domácnosti vo vzťahu k zamestnaniu tých, čo vedú domácnosť). Referát odznel na konferencii: National Agricultural Outlook Conference, Washington, D.C., 18. februára 1970, s. 5.

Graf č. 2

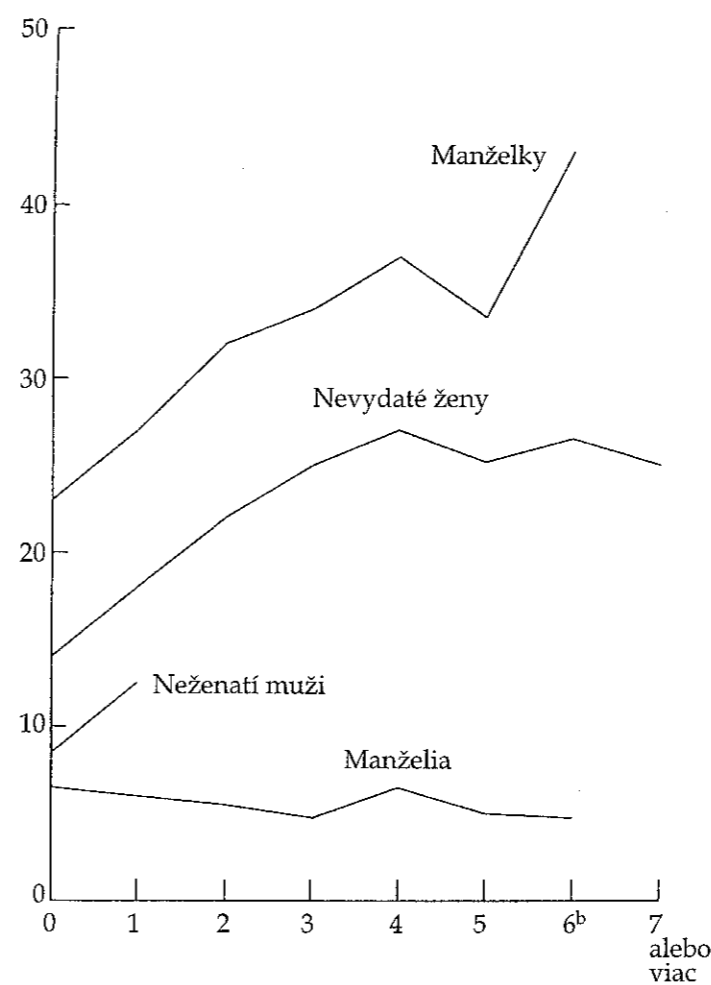
Vek najmladšieho dieťaťa

Čas, ktorý strávili domácimi prácami a starostlivosťou o členov rodiny (najmä detí) manželia a zamestnané manželky, skúmaná na vzorke 1396 rodín v meste Syracuse, štát New York, v rokoch 1967-1968, podľa veku najmladšieho dieťaťa. Založené na údajoch Kathryn E. Walker a Margaret E. Woods: *Využitie času: podiel domácej produkcie na tvorbe rodinných služieb a iných ziskoch*, cit. dielo, s. 50, 126.

Graf č. 3

Počet detí^a

Čas strávený domácimi prácami, do ktorého nie je zahrnutá starostlivosť o deti, podľa údajov získaných na celoštátnej vzorke 5863 rodín z roku 1976, podľa počtu detí. Podľa údajov Jamesa N. Morgana: *A Potpourri of New Data Gathered from Interviews with Husbands and Wives* (Zmes nových údajov získaných z rozhovorov s manželmi a manželkami) in: *Five Thousand American Families: Patterns of Economic Progress* (Päťtisíc amerických rodín: Vzorec ekonomického pokroku, zväzok 6), *Accounting for Race and Sex Differences in Earnings and Other Analyses of the First Nine Years of the Panel Study of Income Dynamics* (Evidencia rasových a pohlavných rozdielov v zárobkoch a ďalšie analýzy v prvých deviatich rokoch panelovej štúdie o zmenách v príjmoch), ed.: Greg J. Duncan a James N. Morgan (Ann Arbor: University of Michigan, Institute for Social Research 1978), s. 370.

^a Počet ostatných osôb v domácnosti okrem manžela a manželky alebo okrem žiteľa či žiteľky rodiny, žijúceho/žijúcej jednotlivo.
^b Šesť a viac na manžela a manželku.

Meisner a kolektív vypracovali odstupňovaný súbor štyroch kombinácií požiadaviek na objem času stráveného v domácnosti a analyzovali tieto údaje podľa zmien objemu času, ktorý strávia pri domácich prácach manželia a manželky ako odpoveď na tieto zvýšené úrovne požiadaviek. Prvú úroveň požiadaviek predstavuje domácnosť s jedným zamestnaným členom a ani jedným dieťaťom vo veku do desať rokov, druhú jeden zamestnaný člen a deti pod desať rokov, tretiu dvaja zamestnaní členovia domácnosti a ani jedno dieťa vo veku do desať rokov a štvrtú dvaja zamestnaní členovia a deti vo veku do desať rokov. Tento postup potvrdil nemennosť času, ktorý manžel trávi domácimi prácami. Na piatich činnostiach, ku ktorým patrí jedlo, spánok, práca v záhrade, návštevy a pozeranie televízie, sú ženy ukrátené o štrnásť hodín týždenne, a to v situáciách od najjednoduchších po najnáročnejšie, kým muži na týchto činnostiach získavajú 1,4 hodiny týždenne.³⁸ Výskum zo Spojených štátov amerických z rokov 1965-1966 ukázal, že „u pracujúcich manželských párov s deťmi majú otcovia v priemere každý deň v týždni o 1,3 hodiny voľného času viac a o 1,4 hodiny voľného času počas nediel viac než matky“.³⁹

Na základe malého, veľmi výberového a nezúčastneného prispievania manželov do domácich prác vzniká podozrenie, že manželia sú, čo sa týka objemu času stráveného pri domácich prácach, ako voda v koši, totiž, manželia pravdepodobne vyžadujú viac domácich prác, než ich vykonávajú. Túto hypotézu potvrdzuje aj materialistická definícia patriarchy, podľa ktorej muži priamo profitujú zo ženskej pracovnej sily. Podľa mojich vedomostí žiadne priame odhady objemu domácej práce, ktorú si vyžaduje prítomnosť manžela v domácnosti, sa nerobili. Avšak michiganský výskum, ktorý poskytuje informácie o objeme času strávenom domácimi prácami v prípade rodičov žijúcich osamote, do istej miery tento problém osvetľuje. Slobodné matky trávia podstatne menej času domácimi prácami než manželky, a to v prípade rovnako veľkých rodín (pozri graf č. 3). Trávia pri domácich prácach menej času dokonca aj vtedy, keď sú porovnávané iba s manželkami, ktoré vykonávajú aj platenú prácu mimo domu. Je teda zrejme možné, že rozdiel v čase strávenom domácimi prácami (približne osem hodín týždenne) možno interpretovať ako zvýšený objem domácej práce, spôsobený prítomnosťou manžela. Žiaľ, keďže len veľmi málo štúdií požadovalo takéto informácie od slobodných žien, tento odhad „starostlivosti o manžela“ sa nedá potvrdiť. Z údajov Walker a Woods však možno robiť ďalšie odhady minimálneho času potrebného na vedenie domácnosti. U manželiek, ktoré pracovali v platenom zamestnaní menej než 14 hodín za týždeň, sa čas strávený „normálnymi“ domácimi prácami (teda všetkými domácimi prácami s výnimkou starostlivosti o rodinných členov) pohyboval medzi štyridsiatimi a štyridsiatimi piatimi hodinami, a to vo všetkých obdobiach života (teda v rozličnom veku a pri rozličnom počte detí), kým u manželiek, ktoré za mzdu pracovali pätnásť a viac hodín týždenne, sa čas strávený bežnými domácimi prácami pohyboval medzi dvadsiatimi piatimi a tridsiatimi piatimi hodinami za týždeň (pozri graf č. 2).

Tieto výskumy ukazujú, ako patriarchát profituje z domácich prác. Po prvé, absolútnu väčšinu času strávia domácimi prácami manželky, v priemere okolo 70 %, pričom manžel aj deti zabezpečia v priemere okolo 15 % domácich prác.⁴⁰ Po druhé, manželka je v prevažnej miere zodpovedná za starostlivosť o dieťa/deti. Manželky si na seba berú mimoriadne ťažké bremeno domácich prác v tých rodinách, kde sú veľmi malé deti alebo veľa detí; príspevok manžela k domácim prácam v týchto prípadoch zostáva v tom istom rozsahu, bez ohľadu na veľkosť rodiny a na vek najmladších detí v rodine. Je to práve manželka, ktorá, minimálne čo sa týka domácich prác, vykonáva všetko, čo sa viaže k životnému cyklu rodiny. Po tretie, žena, ktorá pracuje aj za mzdu (a ako vieme, často je to ekonomickou nutnosťou), zistí, že jej manžel trávi domácimi prácami v priemere len o veľmi málo času viac ako manžel ženy, ktorá za mzdu nepracuje. Po štvrté, manželka trávi približne osem hodín týždenne domácimi prácami navyše, ktoré sú vytvorené potrebami manžela. A po piate, manželka trávi v priemere minimálne štyridsať hodín týždenne tým, že vedie domácnosť a stará sa o manžela, v prípade, že nepracuje za mzdu, a minimálne tridsať hodín za týždeň, ak pracujem za mzdu.

Okrem toho, aj keď môžeme predpokladať, že tento vzorec patriarchálnych výhod sa mení v závislosti od triedy, rasy, etnicity, práve tie limitované údaje, ktoré spájame so sociálno-ekonomickým statusom alebo s rasou, naznačujú, že čas, ktorý strávia manželky pri domácich prácach, nie je týmito rozdielmi vôbec ovplyvnený.⁴¹ Napríklad celoštátny výskum nepreukázal žiadne rozdiely v čase strávenom domácimi prácami medzi jednotlivými rasovými skupinami.⁴² Pokiaľ ide o triedne rozdiely, na inom mieste som už vyjadrila názor, že vďaka širokému využitiu rozličných prístrojov a pomôcok (najmä tých, ktoré nie sú až také drahé), ako aj v dôsledku toho, že začiatkom 20. storočia prestalo byť zvykom mať doma slúžku, sa naprieč triedami stalo vykonávanie domácich prác veľmi podobným. Okrem toho, nenašiel sa žiadny dôkaz, ktorý by ukázal, že širšie využitie spotrebičov efektívne zredukovalo čas strávený domácimi prácami.⁴³ Príjem má zrejme najvýznamnejší účinok na domáce práce — a to práve v dôsledku účinku, aký má príjem na podiel ženskej pracovnej sily. Manželky mužov s nižšími príjmami budú pravdepodobnejšie zaradené do plateného pracovného procesu, a preto aj pravdepodobnejšie zakúsia „dvojité pracovné deň“ platenej práce a práce v domácnosti.⁴⁴ Platená práca, aj keď skráti počet hodín strávených pri domácich prácach (v porovnaní s tými ženami, ktoré sú pracovníčkami v domácnosti na plný úväzok), takmer vždy zvýši bremeno tých pracovných hodín, ktoré ešte zostávajú. Dokonca aj v prípade žien, ktoré sú plne zamestnané vo svojej domácnosti, má počet detí a ich vek oveľa väčší účinok na čas strávený domácimi prácami, ako ich príjem.⁴⁵

Vzťah tých členov (a členiek) domácnosti ku kapitalistickej organizácii výroby, ktorí (a ktoré) pracujú za mzdu, stavia domácnosti navzájom do triednych vzťahov a určuje, aký prístup majú jednotlivé domácnosti k tovarom; pokiaľ ide o chápanie ženskej práce v do-

mácnosti — výchova detí, starostlivosť o domácnosť, poskytovanie služieb mužom — je patriarchát aj tak črtou, ktorá je oveľa nápadnejšou ako trieda.⁴⁶

Záleží na tom?

Naznačila som už, že ženy všetkých tried sú subjektom patriarchálnej moci v tom, že vykonávajú domácu prácu pre mužov. Niektorí budú protirečiť a tvrdiť, že prevažujúci podiel žien na domácich prácach v porovnaní s podielom mužov a ich celkový oveľa dlhší pracovný týždeň netreba chápať ako vykorisťovanie jednej skupiny pracujúcich inou skupinou a že patriarchálna delba práce nie je taká istá ako kapitalistická delba práce. Niektorí tvrdia, že najmä v rámci pracujúcej triedy nemá delba práce podľa pohlavia nijaký význam. Panuje názor, že manželia a manželky z pracujúcej triedy sú vystavené a vystavené základnému prinúteniu, ktorému sú vystavené tak ženy v domácnosti, ako aj živitelia rodín.⁴⁷ Tvrdí sa tiež, že delba práce podľa pohlavia nemá nijaký význam v rámci strednej triedy, pretože týmito ženám sa nežije príliš ťažko.

Tvrdenie o dôležitosti patriarchátu pre život žien sa však vznáša okolo nás bez ohľadu na to, či si ženy uvedomujú patriarchát ako útlak, alebo nie. Dôvodom vzniku toho množstva literatúry, ktorá vyrástla zo ženského hnutia, bola najmä potreba zdokumentovať útlak žien tak, aby ženy mohli rozpoznať svoje vlastné vykorisťovanie, keď ho zažívajú na svojom každodennom živote.⁴⁸ Delba práce podľa pohlavia, taká stará, že jej nespravodlivosť sa často chápe ako úplne normálna vec, je príkladom takéhoto vykorisťovania. Pat Mainardi v texte *Politika domácich prác* (*The Politic of Housework*; vyšlo v *Aspekte* 1/1993 — pozn. red.) vystihla podstatu boja medzi rodmi o domáce práce. Vo svojej analýze odhaľuje patriarchálnu moc, ktorá leží v podhubí každej odpovede radikálneho muža na pokusy jeho manželky podeliť sa s ním o domáce práce. „Mierou tvojho útlaku je jeho odolnosť,“ varuje nás a potom poukazuje na typickú odpoveď manžela: „Nemám nič proti tomu, aby som to robil, ale budeš mi musieť ukázať, ako to mám robiť“. Čo znamená: Budem ti klásť množstvo otázok a ty mi budeš musieť za každým všetko znovu ukázať, lebo ja si to neviem tak dobre zapamätať. A neopováh sa sadnúť si a čítať knihu, kým ja tu pracujem, lebo urobím taký kravál, že bude pre teba jednoduchšie, keď si to všetko porobíš sama.“⁴⁹ Ženské oslobodzovacie hnutie bezpochyby zmenilo chápanie významu patriarchátu u mnohých žien zo stredných vrstiev. Dá sa to isté povedať o ženách z robotníckej triedy? Dôkazov je menej ako u žien zo stredných vrstiev, ale aj ženy z robotníckej triedy už vyjadrujú svoje poznanie o nespravodlivosti mužskej moci v rámci pracujúcej triedy. Napríklad biele pracujúce ženy z Juhu nedávno napísali do novin *Washington Post* ako odpoveď na stĺpček Williama Raspberryho toto:

„Muži... žijú, hovoria a správajú sa presne podľa hesiel a poznatkov našich tradičných mužských zákonov a učiteľov. Ich krédo a ich litánie... znejú nasledovne:

Všetky peniaze a vôbec všetok majetok, vrátane sociálnej podpory a dôchodkov patria jemu.

Všetky mzdy, bez ohľadu na to, kto ich zarobí, sú jeho. (...)

Strava, nájomné, výdavky na lekársku starostlivosť a na oblečenie, to je jej mŕňanie peňazí. (...)

Mnoho manželiek si musí „ukradnúť“ na stravu zo svojej vlastnej mzdy! (...)

Súhrn tohto všetkého je celý život vyplnený posmeškami, ponižovaním a degradáciou, ženy a ich nepľnoleté deti sú vystavené na milosť a nemilosť manželov a otcov a absolútne sa im odopiera akákoľvek dôstojnosť, možnosť vážiť si seba.

My, staré ženy, sme akceptovali a akceptujeme neprítomnosť mužov, lebo (1) sme si mysleli, že to tak má byť, (2) mysleli sme si, že starostlivosť o deti a udržanie našich rodín bolo dôležitejšie než samotný život. (...)

Mladé ženy si teraz už môžu samostatne zarobiť na seba aj na živobytie svojich detí, alebo ak sú v núdzi, poskytnú im prostriedky štát, bez toho, aby sa museli nechať zneužívať, zosmiešňovať a ponižovať.“⁵⁰

Prvým krokom v tomto zápase je uvedomenie a druhým krokom je poznanie, že situáciu možno zmeniť.

Aké sú vyhliadky na zmenu?

Aká je pravdepodobnosť, že patriarchálna moc v rámci súkromnej sféry, meraná tým, kto robí domáce práce, bude na ústupe? Je možné množstvo času, ktoré si vyžadujú domáce práce, zredukovať? Kým sú vyhliadky na zmenu času stráveného domácimi prácami závislé od ekonomických a politických zmien v sociálnej sfére, závisia pravdepodobne celkom priamo od sily ženského hnutia, pretože množstvo a kvalita poskytovaných domácich prác, podobne ako objem platenej práce a mzda, ktorá je za túto prácu zaplatená, vyplýva z historických procesov boja. Takýto boj vytvára normy, ktoré sa potom premietajú do očakávanej životnej úrovne. Čas, ktorý v domácnosti strávia ženy zamestnané na plný úväzok len v domácnosti a ženy pracujúce za mzdu aj mimo domu, zostal v 20. storočí nápadne nezmenený. Kathryn Walker a Joann Vanek za Spojené štáty americké a Michael Paul Sacks za Sovietsky zväz uviedli, že celkový čas strávený domácimi prácami sa od 20. do 60. rokov nijako výrazne neznižil.⁵¹ Aj keď čas strávený niektorými činnosťami, ako napríklad prípravou jedla a umývaním riadu, sa znížil, čas strávený inými činnosťami, ako napríklad nákupmi, vedením účtov a starostlivosťou o deti sa zvýšil. Dokonca aj čas strávený starostlivosťou o bielizeň a šatstvo sa zvýšil, a to aj napriek novým prípravkom a bežnému využívaniu automatických práčok. Zatiaľ sa nepodarilo nájsť uspokojivú odpoveď, prečo sa objem času stráveného domácimi prácami napriek výrazným technologickým zmenám výrazne neznižil, ale čiastočnou odpoveďou môže byť to, že sa zvýšili nároky na čistotu, na starostlivosť o deti a na emocionálnu podporu, ako aj v tom, že pre malé decentralizované jednotky, teda typické domácnosti, neexistujú tak dobre fungujúce technológie ako pre väčšie celky.⁵² Konflikt medzi rodmi, ktorého témou sú domáce práce,

možno už prináša svoje plody. Standard sa zrejme bude meniť, a vznikne tak možnosť zredukovať celkový čas venovaný domácim prácam. Nedávny výskum objemu času venovaného domácim prácam v období medzi rokom 1965 a 1975 ukazuje, že tento čas sa pravdepodobne znížil až o šesť hodín týždenne pre ženy plne zamestnané domácnosťou a o štyri hodiny pre tie, ktoré pracujú aj mimo domu.⁵³ Takýto pokles času môže byť aj výsledkom posunu hraníc medzi domácnosťou a produkciou na trhu; výroba, ktorú predtým vykonávali ženy doma, sa pravdepodobne výrazne presunula do oblastí kapitalistickej produkcie. V takýchto prípadoch sa menia aj produkty; doma varené jedlá sa nahrádzajú stravou v zariadeniach rýchleho občerstvenia, tzv. fast food.⁵⁴ V priebehu času boli hranice medzi domácou a trhovou produkciou skôr pružné než pevne dané a určovali ich požiadavky zachovania patriarchátu a kapitalizmu, ako aj triedny boj a rodový konflikt, ktoré oba vyrastali z týchto procesov.

Kým zápas žien o zmenu, a zrejme aj záujmy kapitálu možno vcelku úspešne zmenili štandard domácich prác a presunuli istú časť produkcie mimo domu, vyhliadky na to, aby sa v rámci domu presunula časť domácich prác na mužov, už nie sú také dobré. Videli sme už v našich ukázkach výskumov venujúcich sa objemu času strávenému domácimi prácami, že muži, ktorých manželky pracujú za mzdu, nestrávia domácimi prácami viac času než ostatní ženatí muži. Tento fakt ukazuje, že aj keď sa dnes zvýšil podiel žien na platenej práci a ženy spolu s mužmi znášajú bremeno finančnej podpory rodiny, muži nezdieľajú so ženami bremeno domácich prác. V priebehu celého 20. storočia sa zamestnanosť žien zvyšovala. Porovnanie výskumu zo Syracuse z rokov 1967–1968 s výskumami z 20. rokov 20. storočia, ktoré urobila Walker, ukazujú, že pracovný týždeň manželov sa pravdepodobne predlžil nanajvýš o štvrt hodiny za týždeň, kým pracovný čas manželiek, či už ide o ženy zamestnané mimo domu, alebo ženy, ktoré sa plne venujú domácnosti, pravdepodobne vzrástol až o päť hodín týždenne.⁵⁵ Je zaujímavé, že k podobným záverom sa dopracoval Sacks vo svojom porovnaní výskumov zameraných na objem času stráveného domácimi prácami, ktorý sa konal v niektorých veľkých mestách bývalého Sovietskeho zväzu v rokoch 1923 a 1966. Zistil, že čas, ktorý ženy trávia domácimi prácami, o niečo poklesol, a že čas, ktorý trávia domácimi prácami muži, nevzrástol, že ženy stále ešte trávia dvakrát toľko času domácimi prácami ako muži a že celkový pracovný týždeň žien je stále o sedemnást hodín dlhší ako pracovný týždeň mužov. V 70. rokoch bolo 90 % sovietskych žien vo veku od dvadsať do štyridsaťdeväť rokov zamestnaných.⁵⁶ Musíme však konštatovať, že zväčšenie objemu ženskej platenej práce samo osebe vôbec nemá za následok, že by muži zdieľali domáce práce spolu so ženami. Bude nevyhnutný ďalší zápas.

Čo sa týka budúcnosti produkcie v rámci domácnosti, majú ľudia rozdielne záujmy, ktoré sa zakladajú na ich vzťahu k výrobným aktivitám mimo domu. Ich záujmy nie sú vždy jednoznačné alebo nemenné v čase. Niektoré ženy môžu vidieť svoj záujem vo väčšom prístupe k mzdám a môžu sa ho snažiť dosiahnuť prostrednic-

tvom kampaní zameraných proti diskriminácii žien v zamestnaní a vo výške miezd žien, iné môžu zasa svoj záujem vidieť v získaní maximálnej kontroly nad procesom domácej výroby aj cez odolávanie kapitalistickým zásahom do oblasti domácej produkcie a cez odolávanie tlaku zo strany mužov na špecifikáciu a štandardy domácej výroby. Niektoré ženy môžu zredukovať domáce práce tým, že obmedzia počet detí. Niektorí kapitalisti sa môžu pokúšať rozšíriť trh aj produkciu prípravy jedál, ak sa táto oblasť ukáže ako potenciálne prinášajúca profit. Iní kapitalisti môžu jednoducho potrebovať ženskú pracovnú silu, aby rozšírili výrobu v nejakej oblasti, alebo aby pracovná sila zlacnela.⁵⁷ Kapitalisti môžu mať prípadne záujem na tom, aby ženy zostali doma a vyprodukovali a vychovali ďalšiu generáciu robotníkov. Výsledok týchto protichodne pôsobiacich požiadaviek a cieľov je teoreticky neohraničený.

Moja interpretácia dominantných síl a napätí pôsobiacich súčasne je nasledovná: Ženy kladú odpor, pokiaľ ide o vykonávanie domácich prác a starostlivosť o deti, prinajmenšom o starostlivosť o veľa detí; väčšina žien v čoraz väčšej miere nadobúda ekonomickú istotu, ktorá spočíva v tom, aby boli schopné zabezpečiť samy seba. Preto ženy bojujú s mužmi o to, aby sa mohli dostať z domu a získať slušné zamestnanie na trhu práce. Ženy síce disponujú obmedzeným prístupom k slušným zamestnaniam a k slušným mzdám, no stále sa musia usi-

lovať o to, aby aj muži prispievali k starostlivosti o rodinu. Muži sa v istom ohľade vzdávajú zodpovednosti za rodinu, no zároveň nechcú stratiť výhody, ktoré prichádzajú z rodinného života plynú. Dezercia z rodín, neformalizované vzťahy, zmluvné spolužitie bez uzatvorenia manželstva, to sú pravdepodobne prejavy takéhoto prístupu; prístup samotný môže byť odpoveďou na vpád kapitalistického systému do patriarchálnych výhod, pretože viac žien sa zapája do plateného pracovného procesu, a tým poskytujú menej individuálnych služieb v domácnosti. Muži si môžu uvedomovať, že čiastočný platený úväzok ich manželiek je užitočný, pretože prináša rodine finančnú podporu, a zároveň im zabezpečuje služby v domácnosti. Aby sa takéto opatrenia stali kompatibilné s ich naďalej neohrozenou patriarchálnou mocou, muži sa vo veľkom pustili do poriadne tvrdého boja s cieľom udržať si svoje lepšie miesta na trhu práce. Kapitalisti sa v prvom rade zaujímajú o prácu žien preto, aby pracovná sila zlacnela a aby mohli rozširovať výrobu za výhodných podmienok; ženy ako pracovníčky sú napríklad oveľa horšie organizované v odboroch ako muži. Kapitalisti sa usilujú presunúť čo najviac sociálnych výdavkov na štát — napríklad starostlivosť o deti —, ale schopnosť štátu vysporiadať sa s tým je obmedzená celkovou fiskálnou krízou a súčasnými problémami v kapitalistickej akumulácii.⁵⁸ Súčasné obdobie striedavého pomalého rastu a poklesu produkcie len

zintenzívňuje triedny boj, ktorý môže následne aktivizovať aj rodový konflikt.

V ďalšom dvadsiatročí, aj keď dôjde k niektorým zmenám v delbe práce medzi pohlaviami, ktorá vyplynie z rôznych konfliktov a bojov, patriarchát určite nebude vykorený. Napriek minimálne jednému storočiu plnému tvrdeniu a presvedčeniu, že kapitalizmus bude triumfovať nad patriarchátom — teda, že dôjde k situácii, v ktorej sa celá výroba bude uskutočňovať v rámci kapitalistických vzťahov a všetci ľudia budú zarábať svoju mzdu na základe rovnakých podmienok —, patriarchát stále žije. Z iného hľadiska prežil aj kataklizmatické revolúcie v Sovietskom zväze a v Číne.⁵⁹ To znamená, že podstatná časť produkcie zostane v domácnosti. Neredukovateľným minimom, ktoré požaduje patriarchát, je to, že ženy sa naďalej budú starať o malé deti a budú mužom zabezpečovať obnovu ich pracovnej sily, nevyhnutnú na to, aby sa udržala životná úroveň, najmä v rámci decentralizovaného systému domácnosti.

Hodnotím túto situáciu tak, že v súčasnosti dosahujeme novú rovnováhu, alebo novú formu starého partnerstva, a to je názor, ku ktorému sme dospeli vďaka údajom o zamestnanosti žien v ôsmich krajinách; tieto čísla ukazujú, že pokiaľ ide o participáciu žien na platenej pracovnej sile, môže existovať istý druh štruktúrneho obmedzenia. Ako ukazuje tabuľka č. 2, tie krajiny, kde je podiel žien na pracovnej sile najväčší, majú aj najväčší podiel žien pracujúcich na čiastkový úväzok. Tieto zistenia naznačujú, že ak sa má naplniť požiadavka patriarchátu, aby ženy ďalej vykonávali domáce práce a zabezpečovali starostlivosť o deti, podstatná časť práce vykonávanej ženami — počítaná na hodiny — sa musí udržať v rámci domácnosti. Vo Švédsku je najčastejším prípadom, že vydaté matky malých detí pracujú na čiastočný úväzok. V Spojených štátoch amerických vykazujú vydaté matky detí predškolského veku viac než dvakrát vyššiu nezamestnanosť než bezdetné vydaté ženy.⁶⁰

Musíme len dúfať, že táto nová rovnováha sa ukáže ako nestabilná, pretože zjavne vytvára takú situáciu, v ktorej je pracovný deň žien dlhší, ako bol, keď žena slúžila v domácnosti na plný úväzok a muž bol živiteľom rodiny. Ako sme už v tejto štúdii ukázali, keď má platená práca ženy najväčší objem, celkový pracovný týždeň (teda platená práca plus domáca práca) je u žien najdlhší a u mužov najkratší (pozri graf č. 1). Ženy vo veľkých počtoch vstúpili na pracovný trh, a tak viac manželov má manželky, ktoré pracujú za mzdu a prispievajú do rodinného rozpočtu; kolektívne pracovné úsilie mužov ako skupiny pokleslo, pretože muži v prípade, že ich manželky pracujú za mzdu, zredukovali svoj celkový pracovný týždeň. Zároveň sa kolektívny prínos žien ako skupiny zvýšil. Táto situácia bude bezpochyby naďalej produkovať boj medzi rodmi. Súčasne s tým, ako sa viac a viac žien stáva subjektom „dvojitého zaťaženia“, čoraz väčšie množstvo z nich začína protestovať. Prítom stojí za zmienku, že manželka nemusí byť tým, kto žne najviac plodov z toho, že sa v súčasnosti zvyšuje objem pracovného času žien. Aj keď mzdy manželiek prispievajú do spoločného rodinného rozpočtu, ich pracovná sila sa používa na to, aby sa vytvorila nadhodnota pre kapitalistov, a nie na to, aby sa dosiahla predchá-

džajúca úroveň služieb v domácnosti. A tak nakoniec môže byť decentralizovaný domáci systém samotný pohromou pre triedny boj a konflikt rodov.

Z á v e r

Decentralizovaný systém domácnosti, ktorý chápem ako podstatný výsledok patriarchátu, zároveň čelí zásadným požiadavkám na reprodukciu kapitalistického systému.⁶¹ Rodiny môžu zabezpečiť základné služby oveľa lacnejšie ako platobný vzťah či už štátu, alebo kapitálu, najmä keď sa zastavil ekonomický rast. Z pohľadu kapitálu však tento vzťah nie je celkom prehľadný; kapitál a štát využívajú domácnosti, ale nemá nad nimi úplnú kontrolu. Napriek tomu, že kapitalizmus sa rozšíril do všetkých oblastí a napriek centralizovaným byrokratickým štátom, ktoré čoraz väčšími prenikajú do jednotlivých oblastí sociálneho života, ľudia v domácnostiach si stále vedia zabezpečiť kontrolu nad základnými zdrojmi a istými oblasťami rozhodovania. Historici rodiny nám pomohli porozumieť sile a odolnosti rodinných jednotiek, ako aj tomu, že v mnohých oblastiach si rodiny zachovali predchádzajúcu silu. Historici rodiny často nie sú dosť citliví na mocenské vzťahy v rodine, ale zamerali sa na iný aspekt tohto javu — na vzájomnú závislosť medzi ľuďmi v rámci domácnosti a na ich spoločný postoj ako skupiny ľudí voči vpádu takých síl, ktoré im chcú odcudzovať ich zdroje alebo ich chcú obrať o kontrolu nad rozhodovaním o svojich veciach. Aj keď som sa sústredila na potenciál konfliktu medzi členmi rodiny, predovšetkým na konflikt medzi mužmi a ženami ohľadne domácich prác, chcem tiež ukázať, že ten istý problém delby práce, ktorý vytvára predpoklad pre tento konflikt, vytvára aj vzájomné závislosti — ako základ pre jednotu rodiny. Je to práve táto duálna povaha rodiny, v dôsledku ktorej je správanie rodín také nepredvídateľné a problematické tak pre kapitál, ako aj pre štát. V Spojených štátoch amerických napríklad nikto nepredpokladal obrovský nárast pôrodnosti po 2. svetovej vojne, následný vzrast účasti žien na platenej práci, veľmi rýchly pokles pôrodnosti koncom 60. a začiatkom 70. rokov, alebo, keď hovoríme o súčasnosti, vzrast rozvodovosti a nárast počtu osamelých žijúcich rodičov.

Ak sa na tieto javy pozrieme z perspektívy, ktorú sme si tu vypracovali, tieto zmeny ľudského správania v rámci domácnosti možno chápať ako odpovede na konflikty tak v rámci domácnosti, ako aj mimo nich. Ako napísala Wendy Lutrell, ktorá pracovala na znovuvytvorení pojmu rodiny ako miesta napätia a konfliktu: „*Ľudí môžeme vnímať ako historických činiteľov, ktorí sú činní nezávisle ako jediní, a závisle ako členovia rodiny. Tento duálny proces je palivom pre napätia a konflikty v rámci rodinného priestoru a tvorí aj potenciál sociálnej zmeny... Keď sa štát, pracovné miesto, komunita, náboženstvo alebo rodina chápu ako aréna boja, sme nútení opustiť tento fungujúci základ, ktorý jediný nám umožňuje vidieť kapitalistické inštitúcie ako inštitúcie vytvárajúce status quo.*“⁶²

Tabuľka č. 2

Účasť ženskej pracovnej sily a čiastkový úväzok žien v ôsmich krajinách

Krajina a rok	Podiel účasti ženskej pracovnej sily		Ženy na čiastkový úväzok	
	%	Podiel	% všetkých žien v celkovom pracovnom procese	Podiel
Švédsko 1977	55,2 ^a	1	45,2 ^b	1
USA 1975	47,3 ^a	2	33,0 ^b	3
Kanada 1977	45,9	3	23,0 ^c	4
Veľká Británia 1975	45,8 ^a	4	40,9 ^c	2
Francúzsko 1975	43,8 ^a	5	14,1 ^c	6
Rakúsko 1975	42,4	6	14,0 ^b	7
Nemecká spolková republika* 1975	37,7 ^a	7	22,8	5
Belgicko 1975	30,7	8	11,6 ^c	8

Poznámky:

* Názov štátu pred zjednotením a pred pádom železnej opony. Údaje sa týkajú len vtedajšieho Západného Nemecka.

Podiel účasti žien na práci je pomerom všetkých žien v pracovnom veku (zvyčajne nad 15 rokov), ktoré sú pracovnou silou (zamestnané alebo také, ktoré si hľadajú prácu).

^a Čísla z roku 1976.

^b Čiastkový úväzok definovaný ako menej než tridsaťpäť hodín za týždeň.

^c Čiastkový úväzok definovaný ako približne tridsať hodín týždenne.

Zdroj: Ratner, Ronnie Steinberg: *Labour Market Inequality and Equal Opportunity Policy for Women* (Nerovnosť na trhu práce a politika rovnakých príležitostí pre ženy). Porovnanie viacerých štátov. Referát bol pripravený pre pracovnú skupinu č. 6, ktorá pracovala na téme Úloha žien v ekonomike. (Paríž: Organization for Economic Cooperation and Development. Jún 1979). Tabuľky 1, 18.

Robin (ed.): *Sisterhood is Powerful*. Vintage Books, New York 1970, s. 46-61; Fax, Meredith: *Woman and Her Mind: The Story of Daily Life*. New England Free Press, Boston 1970; Limpus, Laurel: *Liberation of Women: Sexual Repression and the Family*. New England Free Press, Boston 1970; Friedan, Betty: *The Feminine Mystique*. Dell Publishing Co., New York 1963.

⁴⁹Mainardi, Pat: *The Politics of Housework*. In: Morgan (ed.), s. 449, 451. (Citované podľa: *Aspekt* 1/1993, s. 51, preklad: Jana Juráňová.) Mainardi začína svoj článok citátom z Johna Stuarda Milla: *On the Subjection of Women*: „Hoci ženy sa nestážujú na moc manželov, každá sa sťažuje na svojho manžela alebo na manželov svojich priateľiek. Je to rovnaké aj vo všetkých ostatných prípadoch nevoľníctva, prinajmenšom vždy v začiatkoch každého emancipačného hnutia. Nevoľníci sa spočiatku sťažujú na moc svojich pánov, ale iba na ich tyranstvo“ . S. 447.

⁵⁰Rapsberry, William: *Family Breakdowns: A Voice from 'Little Dixie'*. Washington Post, 23. júna 1978; Rubin, Lillian: *Worlds of Pain*. Basic Books, New York 1976. Autorka opisuje bežné napätia medzi ženami a mužmi v rodinách z pracujúcej triedy, s ktorými robila rozhovory.

⁵¹Walker, Kathryn E.: *Homemaking Still Takes Time*. In: *Journal of Home Economics* 31, č. 8, október 1969, s. 621-624; Vanek, Joan: *Time Spent in Housework*. In: *Scientific American* 231, november 1974, s. 116-120; Sacks, Michael Paul: *Unchanging Times: A Comparison of the Everyday Life of Soviet Working Men and Women between 1923 and 1966*. In: *Journal of Marriage and the Family* 39, november 1977, s. 793-805.

⁵²Technologické inovácie v domácnostiach — napríklad automatické práčky, vysávače, umývačky riadu — nezredukovali čas strávený domácimi prácami. Komplikované roboty, mikrovlnky alebo počítačom ovládané zariadenia môžu síce znížiť čas potrebný na vykonávanie domácich prác, avšak dôsledkom týchto technických vymožeností sú aj také historické procesy, ktorých výsledkom je relatívna sila určitých tried a rodov. Pozri k tomu Hartman: *Capitalism and Women's Work*.

⁵³Robinson, tabuľka č. 4, pozri poznámku č. 28; Vickry, Clair: *Women's Economic Contribution to the Family*. In: Smith, Ralph E. (Ed.): *The Subtle Revolution*. Urban Institute, Washington, D.C. 1979, s. 194.

⁵⁴Jedno zo štyroch jedál sa v súčasnosti konzumuje mimo domu. Podľa: Vaugh, Charles: *Growth and Future of the Fast Food Industry*. In: *Cornell Motel and Restaurant Administration Quarterly*, november 1976, citované podľa Bose, Christine: *Technology and Changes in the Division of Labour in the American Home*. Referát odznel na výročnom stretnutí Americkej sociologickej asociácie, San Francisco, september 1978. Domnievam sa, že najefektívnejším spôsobom, ako znížiť objem času stráveného domácimi prácami, je presunúť miesto produkcie z domácnosti do väčších ekonomických celkov, avšak muži, ktorí konajú v zmysle patriarchálnych záujmov, sa budú brániť tomuto presunu produkcie z domácej sféry, pretože by to pre nich znamenalo hrozbu, že prídu o personalizované služby.

⁵⁵Walker: *Homemaking Still Takes Time*.

⁵⁶Saks: *Unchanging Times*, s. 801.

⁵⁷Z marxistického hľadiska je mzda, vyplácaná robotníkovi alebo robotníčke, vo veľkej miere závislá od jej alebo jeho nákladov na obnovu jeho alebo jej pracovnej sily, ktorú sprostredkúva zvyk, tradícia a triedny boj. Keď sú v rodine dvaja robotníci, rodinné náklady na obnovu sa dajú rozdeliť na mzdy oboch robotníkov; kapitalista môže platiť obom robotníkom tú istú mzdu, akú predtým dostával jeden z nich, a tak získá dvojnásobný objem času práce, takže zlacnie hodinová práca. Pozri: Vogel, Lise: *The Earthy Family*. In: *Radical America* 7, s. 4-5, júl-október 1973, s. 9-50; Gardiner, Jean: *Women's Domestic Labor*. In: *New Left Review*, č. 89, január-február 1975, s. 17-58. (Rozoberá konfliktne tendencie v rámci kapitalizmu.)

⁵⁸O'Connor, James: *The Fiscal Crisis of the State*. St. Martin's Press, New York 1973.

⁵⁹Wainbaum (poznámka č. 15).

⁶⁰Hedges — Barnett, s. 11 (poznámka č. 39).

⁶¹Anna R. Marcusen rozšírila pojem decentralizovaných domácností ako charakteristickú črtu patriarchátu, a vysvetľuje tým vznik segregovaných oblastí vo veľkých mestách. K tomu pozri: Marcusen, Anna R.: *City Special Structure, Women's Household Work, and National Urban Policy*. In: *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 5, č. 3, dodatok, jar 1980, s. S23-S44.

⁶²Lutrell, Wendy: *The Family as an Area of Struggle: New Directions and Strategies for Studying Contemporary Family Life*. Referát bol prednesený na sociologickom kolokviu, na Kalifornskej Univerzite, Santa Cruz, 30. mája 1979, s. 18, 19.

Z angličtiny preložila Jana Juráňová

Hartmann, Heidi I.: *The Family as the Locus of Gender, Class and Political Struggle: The Example of Housework*. In: Tuana, Nancy-Tong, Rosemarie (eds): *Feminism and Philosophy*. Westview Press 1995, s. 104 — 128.

Judita Harajdová

zase je sobota
čas upratovania
pán Jonáš behá po byte
ako fúria
durí manželku
čo ak niekto príde
a uvidí
nezastlaté posteľe

príde aj dcéra
stavila sa cestou na tréning
nájde hlivejúcu matku
v starých trenírkach
popíjať smrťáka
v ústach večnú fajku
čítať noviny
od posledných strán

tá tvoja matka
vrieska pán Jonáš
hystericky
vyzbrojený prachovkou
je taká šlampá darebná
len sa pozri
v umývadle samý vlas
hajzeľ obsratý

kto to má po nej
večne upratovať
už mám toho plné zuby
raz ju asi zabijem
včera mi dala výplatu
potom chcela so mnou spať
chápeš ako ma tým uráža
ja predsa nie som gigolo

ale tatko
smeje sa dcéra
ber to športovo
veď ti rastie bruško
potrebuješ pohyb
navyššie máš
jednoducho smolu
že si sa narodil ako muž

s tým nič nenarobíš...

—
projekčná kancelária
samá rysovacia tabuľa
za každou z nich
utajený muž
jeden zašiva pančušky
druhý si lakuje nechty
ďalší číta Steelovú

poletujú repliky
Katke vyšiel prvý zúbok
Peťko už kakal do nočníka
zavariť som vedro jahôd
schudol som tri kilá
žena prišla večer zase opitá...

do miestnosti rázne
vošla šéfka
pančušky
laky
knižky
pinzety
zmizli v momente
pod hrbami rysov

sústredenost' zhustla na betón...

—
prezidentka poverila
premiérku
zostavovaním
novej vlády
v pozadí sa chúlil
jediný
minister lásky

novinári
blesky
kamery
mikrofóny
životopisy
krištáľové lustre
červený koberec

na spoločnej
fotografii
si nová vláda
miesto vtákov
decentne
držala
kabelky

v zákulisí už
koľuje šuškanda
overené správy
ktorú mocnú pretiahol
minister lásky
že bol ako muž
jediný menovaný

ako inak môže nejaký muž
pochybných kvalít
navyššie blondín
dosiahnuť
v roku 2000
taký významný post

ak nie cez posteľ...

WHEN RACISM & SEXISM ARE NO LONGER FASHIONABLE, WHAT WILL YOUR ART COLLECTION BE WORTH?

The art market won't bestow mega-buck prices on the work of a few white males forever. For the 17.7 million you just spent on a single Jasper Johns painting, you could have bought at least one work by all of these women and artists of color.

Berline Abbott	Elaine de Kooning	Dorthea Lange	Sarah Peale
Anni Albers	Lennie Fontana	Maria Lemmon	Liliana Popova
Sofistabá Anguilla	Mata Wernick Fuller	Edgar Allan Poe	Ojeda Rosanova
Diane Arbus	Artemisia Gentileschi	Judith Leyzer	Nellie Ross
Yanosa Ball	Marguerite Gérard	Barbara Longhi	Rachel Rysch
Tadashi Hirose	Nolida Goncharova	Dore Kizer	Kay Seay
Kasa Bonheur	Kate Greenaway	Lee Miller	Augusta Savage
Elizabeth Bequerrou	Barbara Hepworth	Laura Modet	Yvonne Shegoff
Margaret Bowden-White	Eve Hesse	Paula Modersohn-Becker	Hanna Seldman
Rosaline Brooks	Hannah Hoch	Timor Modotti	Sophie Tesler-App
Julia Margaret Cameron	Anna Hurlingham	Bertha Modest	Alina Thomas
Emily Carr	Mary Howard Jackson	Grandma Moses	Marietta Kaptzi Yinterista
Rebecca Camiera	Frida Kahlo	Gabriele Münter	Suzanna Valoden
Mary Cassatt	Angelica Kaufmann	Alice Neel	Rosemarie Vore
Catharine Maria Chappellier	Hilma af Klimt	Louise Nevelson	Elizabeth Vigle La Brun
Inez Cunningham-Stewart	Kathe Kollwitz	Georgia O'Keeffe	Laura Weirking Waring
Sonia Delaunay	Lee Krasner	Maret Oppenheim	

Please send \$ and comments to: **GUERRILLA GIRLS** CONSCIENCE OF THE ART WORLD
Box 1056 Cooper Sta. NY, NY 10276

Guerrilla Girls

Guerrilla Girls — tip, ako investovať

Čo budú hodné vaše zbierky umenia, keď už nebude v móde rasizmus & sexizmus?

Umelecký trh nebude donekonečna prehnane veľkými sumami oceňovať práce niekoľkých bielych mužov. Za 17,7 milióna, ktoré ste práve minuli na jednu maľbu od Jaspiera Johnsa, ste si mohli kúpiť prinajmenšom jednu prácu od každej z týchto umelkyň alebo umelcov farebnej pleti:

Pošlite láskavo \$ a námety na adresu. Guerrilla Girls, svedomie sveta umenia, Box 1056 Cooper Sta. NY, NY 10276

